

Katarzyna Wasiak¹

Neoosmańska polityka w Bośni i Hercegowinie i jej wpływ na stosunki etniczne w kraju

Wstęp

Wyjątkowe położenie geograficzne Turcji, a także jej historia oraz kultura sprawiają, iż jest krajem wyjątkowym na arenie politycznych stosunków międzynarodowych. Wiek XXI przyniósł Turcji zmianę w postrzeganiu polityki zagranicznej, którą zaczęto opierać na czynnikach ściśle powiązaną z tożsamością, innymi słowy mocno oparto ją na dziedzictwie kulturowym. Z początkiem XXI wieku Turcja zaaplikowała w swojej dyplomacji popularny trend w dyskusji międzynarodowej tzw. *soft power*.

Pojęcie tzw. miękkiej siły do dyskursu naukowego wprowadził Joseph S. Nye, używając go po raz pierwszy w 1999 roku w książce *Bound to lead: the changing nature of American power*. Profesor stosunków międzynarodowych rozwinął je w wydanej w 2004 roku kolejnej pracy *Soft Power: the means to success in World Politics* – wówczas opierając się na kazusie Stanów Zjednoczonych, przedstawił podstawowe cechy charakteryzujące tytułowe *soft power*. Zgodnie z jego definicją *soft power*, w przeciwieństwie do *hard power* („siły pięści”), oznacza zdolność do uzyskiwania wpływów za pomocą atrakcyjności państwa, a nie przymusu. Jest to polityka bazująca na sile argumentu, a także na zdolności do przyciągania². Innymi słowy jest perswazyjnym narzędziem oddziaływania politycznego, opartym na dialogu. Joseph Nye w swoich rozważaniach ukazał, jak po zakończeniu zimnej wojny miękka siła staje się coraz silniejszym oraz efektywniejszym instrumentem polityki zagranicznej Białego Domu. Okazało się bowiem, że odwołania do prawa międzynarodowego,

¹ Uniwersytet Łódzki, Polska, e-mail: katarzynawasiak1993@wp.pl.

² J. Nye, *Soft power: Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007, s. 34–35.

atrakcyjności kulturowej oraz wspólnych wartości, a także współpraca gospodarcza, stały się skutecznymi narzędziami budowania polityki zagranicznej i wpływania na zewnętrzne systemy³. Jak zostało wspomniane, Joseph Nye swoje rozważania oparł na kazusie Stanów Zjednoczonych, natomiast wspólnie *soft power* stała się istotnym elementem polityki zagranicznej większości mocarstw, w tym Turcji, która swoje wpływy rozciąga zarówno w kierunku Bliskiego Wschodu, jak i Europy, w tym na region krajów Bałkanów Zachodnich, a zwłaszcza Bośni i Hercegowiny. Opierając swoje polityczne działania na doktrynie strategicznej głębi⁴, za najważniejsze narzędzie w polityce zagranicznej Turcja obrała dyplomację.

Nadrzędnym celem artykułu jest analiza tureckiego *soft power* skierowanego w Bośnię i Hercegowinę. Stosunki polityczne pomiędzy tymi krajami „są głęboko zakorzenione w historycznych i kulturowych uwarunkowaniach, a także w geopolitycznym i gospodarczym położeniu obu państw. Analizie poddany zostanie okres 2014–2018. Narzucona cezura związana jest z objęciem prezydentury w Turcji przez Recepa Tayyipa Erdoğan. który począł rozszerzać tureckie wpływy w regionie Bałkanów Zachodnich”⁵. Według autorki Bośnia i Hercegowina stała się dla Turcji niezwykle podatnym gruntem, bowiem wciąż w mentalności boszniackiej⁶ silnie ugruntowana jest nostalgia związana z okresem osmańskim.

³ Ibidem, s. 39.

⁴ Koncepcja *strategicznej głębi*, przedstawiona w książce pod tym samym tytułem (tur. *Stratejik Derinlik*), ma za zadanie zapewnić państwu tureckiemu bezpieczeństwo oraz stabilność w regionie. Została stworzona przez tureckiego ministra spraw zagranicznych – Ahmeta Davutoğlu. Jej zasadniczymi założeniami są m.in. polepszanie stosunków z sąsiednimi państwami w myśl zasady „zero problemów z sąsiadami”, wielowymiarowa polityka zagraniczna, na którą składa się aspekt militarny, historyczny, kulturowy oraz gospodarczy, a także stworzenie nowego „języka dyplomacji”, czyli nawiązywanie kontaktów z niezależnymi ośrodkami badań, akademickimi instytucjami i włączanie ich do polityki. Doktryna *strategicznej głębi* jest dążeniem do zachowania centralnej pozycji w regionie pozwalającej na postrzeganie Turcji w kontekście „pomostu” pomiędzy Wschodem a Zachodem. A. Dziśiów-Szuszczkiewicz, *Sukcesy i porażki „anatolijskiego tygrysa” – wyzwania dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Turcji*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012, nr 2, s. 67–69; Adam Balcer podkreśla, iż koncepcja Davutoğlu odwołuje się do dziedzictwa Osmanów, bowiem Turcja jako spadkobierca imperium winna zagwarantować stabilizację w regionie; A. Balcer, *W stronę strategicznego partnerstwa Unii Europejskiej i Turcji w polityce zagranicznej*, Warszawa 2010, s. 13; W swoich rozważaniach Davutoğlu podkreślał, że podstawą tureckiego zaangażowania na Bałkanach będą naturalni sojusznicy, którzy są pozostałością po osmańskim wpływie, czyli Boszniacy oraz Albańczycy; A. Vračić, *Politička romansa: Odnosi između Turske i Bosne i Hercegovine*, s. 21, <http://www.populari.org/index.php?bGFuZz1sYXQmcj0yJmw9MiZlPTIwNA>.

⁵ Warto zaznaczyć, że praktyka miękkiej siły w polityce tureckiej była już widoczna wcześniej. Jednak obecnie następuje wzrost działalności w regionie Bałkanów Zachodnich, w tym Bośni i Hercegowiny.

⁶ Boszniacy, czyli jedna z grup etnicznych zamieszkująca głównie Bośnię i Hercegowinę, wyznająca islam. Etnonim Boszniacy został wprowadzony za sprawą pierwszego prezydenta BiH Alij İtëbëgovića w 1993 roku podczas Kongresu Boszniackiego. Wówczas zastąpił on nazwę Muzułmanie, która była używana powszechnie od 1971 roku, kiedy to Josip Brozo Tito ustanowił muzułmanów bośniackich jednym z narodów Jugosławii; K.M. Zalewski, *Naród, religia, rasa. Muzułmańskie ideologie i ruchy narodowe pogranicza w Południowo-Wschodniej Europie. Przykład Sandżaka nowopazarskiego w XX wieku*,

Wobec czego autorka kładzie nacisk na analizę tych elementów tureckiego *soft power*, które są ściśle związane z tożsamością boszniacką, bądź dotycząją problematyki społecznej, ponieważ spoglądając z perspektywy wciąż silnych podziałów etnicznych w Bośni i Hercegowinie, autorka uważa, że może mieć to niebagatelny wpływ stosunki pomiędzy tworzącymi Bošnię etnosami.

Poprzez analizę przekazu medialnego w Bośni i Hercegowinie oraz Turcji – autorka pod uwagę wzięła takie telewizje, jak N1BiH⁷ czy Al Jazeera Balkan⁸, a także turecką Anadolu Agency. Ponadto analizie poddana została strona ambasady Turcji w Bośni oraz social media prezydenta Recepta Erdogana. Dodatkowo autorka posłużyła się badaniami jakościowymi – obserwacją uczestniczącą oraz wywiadem swobodnym z mieszkańcami Sarajewa, Mostaru oraz Banja Luki⁹. Na tej podstawie autorka przeanalizowała niektóre z instrumentów tureckiego *soft power*, które są implementowane w Bośni.

1. Uwarunkowania stosowania *soft power* w tureckiej polityce zagranicznej wobec Bośni i Hercegowiny

Geopolityczne, a zarazem strategiczne położenie obu państw stały się jednymi z wielu uwarunkowań współczesnego tureckiego *soft power*. Pomimo że Bośnia i Hercegowina nie graniczy z Turcją, oba kraje są oddzielane przez Bułgarię i Serbię, stała się ona priorytetowym punktem na mapie politycznych stosunków Turcji. Zdominowany przez społeczność muzułmańską kraj od północnego zachodu sąsiaduje z katolicką i prounijną Chorwacją, natomiast od wschodu graniczy z prorosyjską oraz w większości prawosławną Serbią. Bośnia zatem stała się punktem, z którego Turcja może swobodnie rozciągać wpływy na sąsiadujące z Bošnią kraje, nierzadko wykorzystując przy tym zamieszkujące w nich boszniackie diaspory¹⁰. Ponadto położenie obu podmiotów powoduje,

Warszawa 2010, s. 169–171, 195; Termin Boszniak nie jest równoznaczny z pojęciem Bośniaka, bowiem ci drudzy to wszyscy mieszkańcy Bośni i Hercegowiny bez względu na przynależność narodową czy wyznanie.

⁷ N1BiH jest częścią N1 – kanału informacyjnego, który swoje oddziały posiada również w Serbii i Chorwacji.

⁸ Ogólnobałkańska stacja telewizyjna.

⁹ Dobór miast, w których prowadzone były wywiady, nie jest przypadkowy. Autorka, biorąc pod uwagę podaytonowski podział państwa, wybrała miejscowości, których respondenci w swoich wypowiedziach przedstawiają „etniczną” percepcję tureckich działań w BiH. Na mocy układu pokojowego z Dayton, kończącego wojnę domową w Bośni i Hercegowinie, państwo zostało podzielone na dwie jednostki – Republikę Serbską (RS – w większości zamieszkiwaną przez Serbów) i Federację Bośni i Hercegowiny (FBiH) zamieszkiwaną głównie przez Boszniaków i Chorwatów.

¹⁰ Bardzo dobrym przykładem jest boszniacki Sandżak w Serbii – turecki prezydent podczas wizyt dyplomatycznych w Serbii zawsze odwiedza również tę boszniacką diasporeę.

iz charakteryzują się bądź powinny charakteryzować się złożoną interkulturową tożsamością. W przypadku Turcji, której posiadłości ziemskie leżą na styku dwóch kontynentów – Azji i Europy, powoduje, że staje się ona zarówno „swoja” na gruncie azjatyckim, jak i europejskim. Innymi słowy, geograficzna przynależność do obu kontynentów nie powinna generować postrzegania Turcji jako „obcego” w obu kręgach kulturowych¹¹. Ponadto europejska część kraju rozciąga się na południowym końcu Półwyspu Bałkańskiego, zatem dochodzi kolejny element tureckiej tożsamości, czyli bałkańskość. Turcja jest krajem powiązaniem z wieloma tożsamościami, można ją zatem uznać za most kulturowy, który łączy cywilizację zachodnią z szeroko pojętą kulturą islamu. Dodatkowo jej geostrategiczne położenie powoduje, że jest niezwykle ważnym graczem na arenie międzynarodowej. Turcja leży w basenie Morza Czarnego, ponadto rozłożona jest we wschodniej części Morza Śródziemnego, dzięki czemu sprawuje kontrolę na cieśninami Bosfor i Dardanele. Dodatkowo ma nieograniczony dostęp zarówno do Morza Egejskiego, jak i morza Marmara. Warto również zaznaczyć, iż graniczy ona z krajami Kaukazu Południowego, a także z Iranem, Irakiem i Syrią. Zatem Turcja, ze względów kulturowych, stała się przeciwwagą dla wpływów rosyjskich w regionie Kaukazu Południowego, a także zaznacza swoje wpływy na obszarze Azji Centralnej. Odgrywa również znaczącą rolę w konflikcie syryjskim, o czym świadczą jej regularne misje. Zgodzić się można z tezą profesora Zbigniewa Brzezickiego, że położenie Turcji jest stosunkowo newralgiczne, bowiem jej destabilizacja mogłaby doprowadzić do umocnienia przez Rosję wpływów w regionie Azji Środkowej, ponadto jej skutkiem mogłaby być ponowna eskalacja konfliktu na Bałkanach¹². Taka sytuacja stała, by się bezpośrednim zagrożeniem dla bezpieczeństwa zarówno Europy, jak i Azji – należy bowiem pamiętać, iż Turcja jest drugą armią NATO¹³.

Geograficzne położenie Bośni i Hercegowiny, zarówno z perspektywy europejskiej, jak i azjatyckiej, nie charakteryzuje się taką istotnością strategiczną. Jednak odgrywa ono istotną rolę z perspektywy tureckiej, bowiem jej położenie pomiędzy Serbią i Chorwacją może przysłużyć się tureckiemu dialogowi zarówno z Unią Europejską, jak i z Rosją.

Następnym uwarunkowaniem sprzyjającym tureckiej ekspansji w Bośni i Hercegowinie jest niewątpliwie sytuacja ekonomiczna i gospodarcza obu

¹¹ Jednak z perspektywy Europy Turcja nierzadko postrzegana jest jako „obcy”. W percepcji Europejczyków zakodowana jest jako kraj muzułmański, a co za tym idzie percypowana jest przez pryzmat islamu, element, który wciąż nie jest komplementarną częścią kultury europejskiej.

¹² Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, Warszawa 1999, s. 41. Więcej zob. J. Wódka, *Polityka zagraniczna Turcji. Uwarunkowania wewnętrzne oraz podmioty decyzyjne*, Warszawa 2012.

¹³ *Ibidem.*, s. 56–57

państw. Bośnia od lat boryka się z problemami gospodarczymi, wynikającymi z braku reform, wysokim poziomem korupcji oraz bezrobocia, czego skutkiem są masowe migracje młodych ludzi za granicę¹⁴. Natomiast Turcja od momentu przejścia władzy przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju, której założycielem jest obecny prezydent kraju Recep Tayyip Erdoğan, odnotowała ogromny wzrost gospodarczy – w latach 2002–2007 PKB *per capita* wzrastało rocznie o 7%. Ówczesna demokratyzacja kraju oraz zbliżenie się z Brukselą otworzyło turecki rynek na wielu inwestorów zagranicznych. Ponadto przeprowadzono wówczas szereg reform, m.in. prywatyzację nierentownych przedsiębiorstw, która pozytywnie odbiła się na płaszczyźnie gospodarczej¹⁵. W obliczu światowego kryzysu gospodarczego Turcja również odnotowała minimalny wzrost gospodarczy. Sytuacja kraju zaczęła się zmieniać w 2014 roku, wówczas gospodarka „anatolijskiego tygrysa” weszła w okres stagnacji. Natomiast kryzys nastąpił w 2016 roku po nieudanym „puczu”, po którym prezydent Erdoğan przeprowadziły czystki w aparacie państwowym oraz w szeregach armii¹⁶. Po tym czasie warunki dla zagranicznych inwestorów znacznie się pogorszyły, co spowodowało stopniowe wycofywanie się zachodniego kapitału¹⁷. Jednak pomimo trwającego wciąż kryzysu gospodarczego w Turcji PKB *per capita* utrzymuje się na stosunkowo wysokim poziomie, bowiem przekracza 5%¹⁸, co wciąż jest imponującym osiągnięciem na skalę europejską, a sama Turcja zdaje się być atrakcyjny partnerem dla takich krajów jak Bośnia i Hercegowina – zagrożonych w ciągłym kryzysie gospodarczym.

Zrozumienie stanowiska Turcji wobec Bośni i Hercegowiny wymaga przedstawienia wielowiekowej relacji, a także powiązań kulturowych łączących oba podmioty. Niewątpliwie ugruntowane w historii koneksje, które zachodziły pomiędzy krajami, są niezwykle sprzyjającymi elementami dla rozszerzenia współczesnych wpływów tureckich. Warto zarazem zwrócić uwagę, na sposób traktowania polityki zagranicznej przez Recepta Erdoğan. Prezydent Turcji

¹⁴ Okazuje się, iż w 2015 roku ponad półtora miliona ludzi (ok. 30% całego narodu) urodzonych w Bośni mieszkało poza jej granicami; P. Rosik, *Bośnia i Hercegowina: modelowy brak stabilności*, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/bosnia-i-hercegowina-modelowy-brak-stabilnosci/> [dostęp: 20.03.2019].

¹⁵ A. Jarosiewicz, *Gospodarka Turcji: sukces z niepewnymi widokami na przyszłość*, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_120.pdf [dostęp: 20.03.2020]

¹⁶ M. Chudziak, *Turcja po puczu: krucha jedność narodowa*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-07-27/turcja-po-puczu-krucha-jednosc-narodowa> [dostęp: 18.05.2020].

¹⁷ M. Chudziak, *Wstrząsy w gospodarce tureckiej*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-06-06/wstrzasy-w-gospodarce-tureckiej> [dostęp: 20.03.2020].

¹⁸ *Gross Domestic Product (GDP) increased by 5.2% in the chain linked volume index*, <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27827> [dostęp: 20.03.2020].

niejednokrotnie podkreślał, że ostoją ich polityki zagranicznej są wartości, nie zaś interesy¹⁹. Niezwykle wyniosłe, moralne i ponadto empatyczne podejście tureckiego decydenta zdaje się fenomenem na skalę światową. W wielu przypadkach niestety dalece mijającym się z prawdą. Aczkolwiek biorąc pod uwagę interesujący nas kontekst, aspekt mocno zakorzenionych wartości kulturowych ogrywa tu znaczącą rolę. Wobec tego, by zrozumieć współczesne relacje bośniacko-tureckie, warto pokrótce przeanalizować stosunki obu krajów na przestrzeni wieków.

Imperium osmańskie powstało u schyłku XIII wieku, wykorzystując wojnę w Bizancjum w 1352 roku, wkroczyło do Europy i rozpoczęło podbój regionu bałkańskiego²⁰, w tym istniejącego wówczas Królestwa Bośniackiego²¹. W 1463 roku osmańska armia pod dowództwem Mehmeda II Fatiha podporządkowała sobie nowo powstałe królestwo²². Imperium wraz z zaimplementowaniem nowej administracji przyniosło na tereny Bośni do dziś niezwykle ważny aspekt kulturowy. Za sprawą osmańskiej kolonizacji, obok istniejącego chrześcijaństwa oraz kościoła bośniackiego²³, pojawiła się religia islamu – obecnie stanowiąca jedno z fundamentów boszniackiej tożsamości²⁴. Proces islamizacji Bośni okazał się być stosunkowo długim procesem, władza pozwałała na zachowanie własnych wartości religijnych wszystkim wspólnotom wyznaniowym. Przy czym należy podkreślić, że wspomniana tolerancja dla inno-

¹⁹ Zob. *Turkey's policy is not interest-oriented, but value-oriented, PM Erdogan*, <https://www.aa.com.tr/en/archive/turkeys-policy-is-not-interest-oriented-but-value-oriented-pm-erdogan/231383> [dostęp: 20.05.2020].

²⁰ M. Noel, *Bosnia. Kratka povijest*, Sarajewo 2011, s. 119.

²¹ Całkowicie niezależne Królestwo Bośni powstało w 1377 roku, gdy władca Trtko I koronował się na króla Bośni i Serbii; M. Noel, op.cit., s. 77.

²² Ibidem, s. 126.

²³ Na przełomie XII i XIII wieku na ziemi Królestwa Bośniackiego zaczęli przybywać bogomitowie – synkretyczna sekta, która została wypędzona z terytoriów Macedonii oraz Bułgarii. Bogomitowie, nazywani też paternami, byli bułgarskim heretyckim ruchem założonym przez księdza o imieniu Bogumil. W swoich przekonaniach głosili manichejską, dualistyczną teologię, według której Szatan jest równie potężny, co Bóg. Odrzucali wiele rytuałów chrześcijańskich, a także budynki kościelne oraz ogólną strukturę tradycyjnego kościoła. Przybycie bogomitów na ziemię bośniackie zapoczątkowało powstanie w 1200 roku bośniackiej cerkwi, której stali się integralną częścią; H. Camo, *Crkva Bosanska*, <http://www.camo.ch/povijestbih04.htm> [dostęp: 23.03.2020].

²⁴ W 1492 roku do tej mozaiki religijnej doszedł pierwiastek judaizmu, bowiem koniec XV wieku to czas powstania hiszpańskiej inkwizycji, instytucji walczącej z herezjami i innowiercami na terenie Półwyspu Iberyjskiego. W czasie jej działalności Żydom Sefardyjskim postawiono ultimatum konwersji na wiarę chrześcijańską, w przeciwnym wypadku groziło im wygnanie z kraju bądź śmierć poprzez spalenie na stosie. Wówczas rozpoczęła się wielka migracja Żydów z półwyspu, a jedną z ich destynacji był region bałkański; A. Buras-Marciniak, *Kilka uwag o języku i literaturze ludowej bośniackich Sefardyjczyków*, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/2185/5%20PSZN%2009%20Buras-Marciniak.pdf?sequence=1> [dostęp: 23.03.2019].

wierców wiązała się z szeregiem ograniczeń, przymusem płacenia wysokich podatków, ponadto przestrzeganiem nierzadko dyskryminującego prawa²⁵. Taka sytuacja stała się przyczynkiem dla wielu konwersji, głównie wśród biednych mieszkańców wsi, których nie było stać na płacenie wysokich podatków. Warto zaznaczyć, iż konwertytami w dużej mierze byli przedstawiciele Kościoła Bośniackiego, charakteryzującego się szerokim synkretyzmem religijnym²⁶. Co sprawiło, iż bośniacki islam był przepełniony nieislamskimi zwyczajami, ukazujący jeszcze dalej posunięty synkretyzm religijny. Powstała nowa jakość religijna zwana na Bałkanach *dvoeverjem*²⁷. Okres panowania Imperium Osmańskiego został określony przez historyków boszniackich złotym wiekiem. W tym czasie nastąpił ogromny rozwój urbanistyczny – powstały bośniacko-orientalne miasta, w których rozwijał się handel, ponadto stały się one centrami kulturalnymi i religijnymi. Dodatkowo do końca XVIII wieku odnotowano wysoki wzrost gospodarczy wynikający właśnie z handlu²⁸. Od końca XVIII stulecia zaczęły rosnać niepokoje w społeczeństwie, wynikające między innymi z dyskryminującego prawa, bezowocnych reform, a także ze wzrostu popularności ruchów narodowościowych, wynikającej z rozwoju idei zarówno panslawizmu, jak i jugoslawizmu²⁹. Wszystkie te aspekty osłabiały Imperium Osmańskie odśrodkowo, natomiast zmieniająca się sytuacja w regionie – wzrost wpływów Imperium Rosyjskiego w regionie, ciągłe wojny z Cesarstwem Habsburgów skutecznie uniemożliwiały dalsze podboje Osmanów. W 1875 roku w Bośni

²⁵ Wprowadzono *kanun-i-riya*, czyli zbiór praw regulujący różne aspekty życia, w tym te związane z sądownictwem – innowierca nie mógł wnieść oskarżenia przeciwko muzułmanowi, czy religijnością – innowiercy nie mogli wznosić świątyń wyższych niż meczety; M. Noel, op.cit., s. 145.

²⁶ S. Kardić, *The islamisation of Ottoman Bosnia: myths and matters*, s. 127, <https://books.google.pl/books?id=8C1WDwAAQBAJ&pg=PA283&dq=potur%C4%8Diti+se&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwiOgc6tmsXgAhWkwosKHYajAC8Q6AEIOjAC#v=onepage&q=potur%C4%8Diti%20se&f=false>.

²⁷ Poprzez połączenie się islamu z wieloma lokalnymi zwyczajami doszło do powszechnej praktyki „podwójnej wiary”, czyli zachowania w tajemnicy swoich wierzeń przy oficjalnym wyznawaniu islamu; M. Hadžijahić, *Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini*, „Prilozi za orijentalnu filologiju” 1978, nr 28–29, s. 303. Jak zauważa Olga Zirojević, powodem był fakt, że pomimo tego, że islam jest ściśle związany z monoteizmem i przestrzeganiem zasad zawartych w Koranie, jest on również religią, która jest dość podatna na synkretyzm modalności – czego przykładem może być również popularny na Bałkanach sufizm; O. Zirojević, *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru: dvoeverje*, Belgrad 2003, s. 6–9. Elementy „niedokończzonej” islamizacji w Bośni są najbardziej widoczne w utrzymywaniu miejsc kultu; M. Hadžijahić, op.cit., s. 304.

²⁸ M. Noel, op.cit., s. 182

²⁹ Panslawizm był ruchem kulturowo-politycznym dążącym do zjednoczenia wszystkich Słowian; L. Kulczycki, *Panslawizm a sprawa Polska*, Kraków 1916, s. 21. Jugoslawizm natomiast był ideą zjednoczenia południowych Słowian, która narodziła się w XIX wieku. Warto zaznaczyć, że zarówno chorwaccy, jak i serbscy intelektualisci postulowali stworzenie wspólnego państwa; W. Hebda, *Serbska dominacja polityczna w pierwszej federacji narodów południowosłowiańskich (1918–1941) – zarys problematyki*, s. 186–187, http://rcin.org.pl/Content/52308/WA303_71697_A453-SzDZ-R-49-2_Hebda.pdf [dostęp: 3.03.2019].

i Hercegowinie wybuchło powstanie chłopskie. Rewolta była krwawo tłumiona przez Osmanów, co przyczyniło się do interwencji Imperium Rosyjskiego, a co za tym idzie wojny rosyjsko-tureckiej. W jej efekcie zakończył się okres panowania Imperium Osmańskiego na Bałkanach³⁰.

Okres panowania tureckiego odznaczył ogromne piętno na współczesnym charakterze kulturowym Bośni i Hercegowiny. Społeczność boszniacka, obok Serbów i Chorwatów, stanowi ponad 50% wszystkich mieszkańców kraju³¹. W odróżnieniu od pozostałych etnosów zamieszkujących Bośnię i Hercegowinę tkwi w nich pozytywny wizerunek Turków, którym Boszniacy zawdzięczają jeden z głównych elementów ich współczesnej tożsamości³². Ponadto wciąż pełna animozji oraz nacjonalistycznych narracji sytuacja społeczno-polityczna sprawia, że Bośnia i Hercegowina stała się podatnym gruntem dla neosmańskiej polityki zagranicznej Turcji.

2. Praktyczne zastosowanie tureckiego *soft power* w Bośni i Hercegowinie

2.1. Badania jakościowe

Zanim zostaną przeanalizowane konkretne praktyki, autorka postanowiła w pierwszej kolejności poddać krótkiej analizie badania jakościowe, które przeprowadziła przy okazji swojego projektu doktorskiego. Autorka, zdając sobie sprawę, że podjęta próba jest stosunkowo mała, jest daleka od tworzenia uniwersalizacji na podstawie przeprowadzonych wywiadów. Jednak warto zauważyć, iż mimo małej próby wyłaniają się pewne „etniczne” schematy percepcyjne. Jak już zostało wcześniej wspomniane wywiady zostały przeprowadzone w Banja Luce, Sarajewie oraz Mostarze. Przepytano 37 osób – 15 narodowości boszniackiej, 13 serbskiej i 9 chorwackiej. Podczas badań nie naniesiono podziału na płeć, natomiast cezura wiekowa ogranicza się do podziału na pokolenie wojny i pokolenie „po”. Wśród grupy boszniackiej 10 respondentów przynależało do pokolenia „po”, wśród serbskiej 7, natomiast w chorwackiej 6.

Ponadto warto również poddać pewnej kategoryzacji wybrane elementy tureckiej miękkiej siły, co pozwoli na łatwiejszą analizę, a w następstwie czego

³⁰ D. Gibas-Krzak, *Zmierzch panowania tureckiego na Bałkanach. Polityczne, społeczno-kulturalne i militarne uwarunkowania schyłku władania Bośnią i Hercegowiną przez Osmanów*, „Balcanica Posnaniensia” 2015, nr 22/2, s. 29.

³¹ *Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013*, http://www.bhas.ba/obavjestenja/Preliminarni_rezultati_bos.pdf [dostęp:23.03.2019].

³² W przeciwieństwie do Serbów i Chorwatów, którzy okres osmański uznają za tragedię, w której musieli trwać ponad 400 lat.

na lepsze zrozumienie mechanizmów zachodzących w społeczeństwie. Dodatkowo w ten sposób zostaną zaakcentowane wybrane elementy, które według autorki są poniekąd kluczowe w *soft powerowskiej*, a zarazem manipulacyjnej narracji prezydenta Turcji, ponieważ są pozytywnie odbierane w społeczności boszniackiej. Wobec tego przyjęto następujący podział praktyk: ściśle połączone z tożsamością, kulturowe, ekonomiczno-społeczne.

2.2. Praktyki wzmacniające tożsamość

W tym obszarze działań związanych z tożsamością wpisać można wiele różnych projektów, a także praktyk regularnie prowadzonych przez decydentów tureckich. Mówiąc o boszniackiej tożsamości, warto wspomnieć o momencie, w którym *de facto* zaczęła się ona konsolidować. Za cezurę czasową uznać można ogłoszenie niepodległości przez Bośnię i Hercegowinę w 1992 roku i odłączenie się od Jugosławii. Z tym wydarzeniem ściśle związana jest postać Alij Izetbegovića, czyli pierwszego prezydenta Bośni i Hercegowiny, którego również można nazwać ojcem boszniackości³³.

„Alija przekazał mi obowiązek troszczenia się o Bośnię” wielokrotnie powtórzył Recep Erdoğan przy okazji swoich przemówień³⁴, co świadczyć może o nader osobistym stosunku tureckiego prezydenta wobec Bośni i Hercegowiny. Uznać zatem można, że Erdoğan posługujący się „sentymentalną dyplomacją”, czyli odwołując się do symbolu narodu boszniackiego, słowa kieruje wyłącznie w stronę muzułmańskiej części społeczeństwa. Szczególnie w momentach, w których podkreśla wielkość i mądrość boszniackiego przywódcy, należy bowiem zauważyć, iż ani zamieszkujący Bośnię i Hercegowinę Chorwaci, ani Serbowie nie uważali Izetbegovića za swojego przedstawiciela, a współcześ-

³³ Alija Izetbegović, urodzony w 1925 roku, był pierwszym prezydentem Bośni i Hercegowiny. W czasie II wojny światowej aktywnie działał na rzecz organizacji Mladi Muslimani (Młodzi Muzułmanie), wspierającej oddziały armii faszystowskiej. W 1970 roku opublikował Deklarację islamską (*Islamska deklaracija*), który nazwać można manifestem wiary muzułmańskiej na obszarze komunistycznej Jugosławii. W 1980 roku wydano jego dzieło historyozoficzne *Islam pomiędzy Wschodem i Zachodem (Islam između Istoka i Zapada)*. Trzy lata później – w 1983 roku – władza komunistyczna skazała go za kolaborację z faszystami. Po wyjściu z więzienia stał się przywódcą partii politycznej – Stranka Demokratske Akcije, SDA, która reprezentowała interesy boszniackich muzułmanów. W 1990 roku został prezydentem Bośni i Hercegowiny, a dwa lata później ogłosił jej niezależność od komunistycznej Jugosławii. Dążył do utworzenia boszniackiego kraju z islamem jako wiodącą religią. Zmarł w 2003 roku; E. Bujwid-Kurek, *Rola Aliji Izetbegovića w kształtowaniu muzułmańskiej wspólnoty narodowej Bośni i Hercegowiny*, s. 176–178, cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs.../sm.2011.010-1033.pdf [dostęp: 3.03.2020].

³⁴ Ostatni raz w styczniu 2019 roku; *Erdogan: Alija me je zadužio da brinem o Bosni*, http://ba.n1info.com/Vijesti/a309577/Erdogan-Alija-me-je-zaduzio-da-brinem-o-Bosni.html?fbclid=IwAR29EC2GV-dD0zZES2_jYIBP7Pawtuo0e_VZI7O0h-iMrYyC380QtQ1hicQ [dostęp: 20.03.2020].

nie również nie traktują go jako narodowego bohatera – „on nie jest naszym bohaterem”. „On nije naš heroj” – padło z ust 18 respondentów – 13 ze strony serbskiej, a 5 z chorwackiej. Od Chorwatów również można było usłyszeć „On jest Boszniakiem” bądź „On jest mużulmaninem”, co świadczy o nieutożsamianiu Izetbegovića jako „swojego” ze względu na różnicę zarówno etniczną, jak i konfesyjną.

Warto zauważyć, iż jednym z medium erdoğanowskiej propagandy są media społecznościowe, na których prezydent Turcji również nierzadko nawiązuje do postaci Izetbegovića, chociażby przy okazji rocznic śmierci boszniackiego prezydenta³⁵. Nadużyciem będzie uznanie postaci Aliji Izetbegovića za element kluczowy w narracji Erdoğan, jednak jest to aspekt niezwykle ważny. Postać pierwszego prezydenta Bośni i Hercegowiny jest pewnym symbolem boszniackiej walki o niepodległość i batalii o tożsamość religijną oraz narodową; stał się emblematem boszniackości. Wobec tego odwołanie się do jego postaci jest zarówno ukazaniem szacunku do Izetbegovića, jak i całego narodu.

Ponadto warto zaznaczyć, iż przy okazji publicznych wystąpień zarówno w Turcji, jak i podczas oficjalnych wizyt w Bośni i Hercegowinie³⁶ z sympatią odnosi się w kierunku całej boszniackiej społeczności. Nierzadko podkreślając ich wkład w rozwój mużulmańskiej społeczności na arenie europejskiej. Po wyborach w 2014 roku prezydent Erdoğan w swoim przemówieniu uznał, iż Boszniacy powinni żyć w zgodzie innymi etnosami Bośni i Hercegowiny, jednak podkreślił dodatkowo, iż w przypadku zagrożenia „cała Turcja jest gotowa bronić Boszniaków w Bośni i Hercegowinie”. Turecki prezydent wówczas nawiązał również do wojny z lat 90. – kolejnego niezwykle ważnego elementu boszniackiej tożsamości. Pamięć o konflikcie, który był pokłosiem rozpadu Jugosławii, wciąż jest główną przyczyną podziałów w społeczeństwie Bośni. Boszniacy, na których wówczas została popełniona zbrodnia ludobójcza, współcześnie swoją narrację tożsamościową budują w oparciu o martyrologie. Recep Erdoğan nierzadko od-

³⁵ Podczas 13. rocznicy, 19 października 2016 roku na Twitterze zamieścił post: „Przywództwo Aliji w walce o bośniackich mużulmanów zapewniło istnienie najważniejszego społeczeństwa islamskiego w Europie”; Recep Tayyip Erdoğan, post z dnia 19.10.2016 roku, https://twitter.com/RT_Erdogan/status/788764741397282821 [dostęp: 10.10.2019]; wówczas na swoim profilu na Instagramie napisał: „W 13 rocznicę śmierci upamiętniam pierwszego prezydenta Bośni i Hercegowiny, mądrego przywódcę Aliję Izetbegovića”; Recep Tayyip Erdoğan, post z dnia 19.10.2016 roku, <https://www.instagram.com/p/9BEFKzkiyD/> [dostęp: 20.03.2020].

³⁶ Warto odnotować, iż podczas oficjalnych wizyt turecki prezydent spotka się z przedstawicielami społeczności boszniackiej, najczęściej z Bakirem Izetbegovićem, synem Aliji Izetbegovića, który w latach 2010–2018 pełnił funkcję członka Prezydium Republiki Bośni i Hercegowiny. Prezydium jest kolegialnym organem będącym „głową państwa”, w skład którego wchodzi przedstawiciele trzech konstytucyjnych narodów Bośni i Hercegowiny – Boszniaków, Serbów i Chorwatów.

wołuje się do genocydu, podkreślając przy tym ówczesną bierność Europy³⁷, co wśród boszniackiej społeczności przyczynić się może do postrzegania Turcji jako jedynego sojusznika. Autorka niejednokrotnie spotkała się ze stwierdzeniem, iż „Turcja zawsze nas wspierała”. Ponadto warto zauważyć, że z jednej strony Erdoğan stara się być mediatorem pomiędzy zwaśnionymi grupami etnicznymi. Jednak z drugiej wciąż manipuluje boszniackimi emocjami, odnosząc się w swojej narracji do wojny, przypominając w ten sposób traumatyczne wydarzenia, a to z kolei może negatywnie wpłynąć na stosunki etniczne w Bośni i Hercegowinie.

2.3. Kulturowa dyplomacja

Zanim przejdziemy do przykładów kulturowego aspektu tureckiego *soft power*, najpierw należy wyjaśnić, co autorka rozumie poprzez to sformułowanie. Z jednej strony zostaną omówione elementy kultury masowej, które również odnoszą się do tożsamości etnicznej. Ponadto analizie poddane zostaną kwestie związane z promowaniem osmańskiego dziedzictwa, języka tureckiego oraz literatury.

Wychodząc od popkulturowego elementu, należy zwrócić uwagę na popularne również w Polsce tureckie seriale, ponieważ jest są one wykorzystywane w erdoğanowskiej „miękkiej” dyplomacji. Oprócz standardowych produkcji podejmujących tematykę świetności Imperium Osmańskiego na ekranach boszniackiej telewizji w 2018 roku pojawił się biograficzny serial, opowiadający o życiu i działalności Aliji Izetbegovića. Serial zatytułowany *Alija* został zaprezentowany w Ankarze podczas obchodów cztertnastej rocznicy śmierci boszniackiego prezydenta. Obchody rocznicy wraz z promocją serialu były transmitowane przez największą państwową stację telewizyjną TRT³⁸. Oficjalna premiera serialu w Turcji odbyła się 31 stycznia 2018 roku³⁹. Warto zwrócić uwagę na popkulturową manipulację aspektem tożsamościowym.

Serial *Alija* był popularny w całej Bośni, jednak wśród społeczności boszniackiej oglądany głównie przez „pokolenie wojenne”. Pokolenie „po” raczej nie przyznawało się do oglądania tureckiej produkcji – „Kto oglądałby tanią telewizję, skoro Netflix oferuje nam wachlarz dobrych seriali”⁴⁰. *Alija* wzbudził

³⁷ *Cijela je Turska spremna braniti Bošnjake u BiH*, https://www.vecernji.ba/vijesti/cijela-je-turska-spremna-braniti-bosnjake-u-bih-950061?fbclid=IwAR2i10VMVW4qvp8EO3OjuL0_b-Sem_XAYY-6rixv23lgsDITa8U10xGP1Unl [dostęp: 21.03.2020].

³⁸ Warto zauważyć, iż telewizja TRT ma również swój kanał w Bośni i Hercegowinie – TRT Bosnanski, od 2011 roku.

³⁹ *Europe Died in Bosnia and was Buried in Syria*, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/85054/avrupa-bosnada-olmus-suriyede-gomulmustur> [dostęp: 21.03.2020].

⁴⁰ Hida lat 25, wywiad przeprowadzony w Sarajewie 29.11.2018.

natomiast pewną irytację wśród serbskiego pokolenia „po” – „Jak zwykle pokazują jednostronną historię o wojnie”⁴¹, „Serial o mużulmańskim faszyście”⁴², „Szkoda, że nie mówią [w serialu] o zbrodniach popełnionych przez armię pod jego dowództwem”⁴³. Chorwackie pokolenie „po” również w podobny sposób ustosunkowywało się do tureckiej produkcji – „Nie będę oglądać serialu dla mużulmanów”⁴⁴, „Szkoda, że nie chcą pokazać pełnej jego biografii”⁴⁵.

Serial *Alija* to nie jest jedyna turecka produkcja dotycząca tematyki Bośni i Hercegowiny, regularnie powstają bowiem filmy dokumentalne, bardzo często tworzone pod patronatem Ministerstwa Kultury i Turystyki Republiki Turcji, jak chociażby dokument z 2018 roku w reżyserii Ismaila Furkana Yurdakula *Cinema Bosna*. Jego pierwszy pokaz w Bośni i Hercegowinie odbył się dzięki uprzejmości Instytutu Yunus Emre Sarajevo, tureckiej kulturalnej organizacji działającej w Sarajewie od 2009 roku⁴⁶.

Niezwykle ważnym instrumentem w polityce zagranicznej Turcji jest instytucja Yunus Emre, ściśle powiązana z tureckim Ministerstwem Spraw Zagranicznych. Instytut powstał w 2007 roku w celu „[...] promowania Turcji, języka tureckiego, jego historii, kultury i sztuki, udostępniania informacji i dokumentów wszystkim zainteresowanym na całym świecie, świadczenia usług za granicą tym, którzy chcą się uczyć tureckiego języka, kultury i sztuki, poprawy przyjaźni i zwiększenia wymiany kulturalnej między Turcją a innymi krajami”⁴⁷. Obecnie instytucja posiada ośrodki na całym świecie⁴⁸. Oddział w Sarajewie powstał w 2009 roku i na początku jego działania ograniczyły się do promowania tureckiej kultury za pomocą konferencji, spotkań seminaryjnych w obrębie budynku znajdującego się przy ulicy Dženetića Čikma.

Z upływem lat instytucja rozszerzyła swoją działalność w obrębie różnych obszarów powiązanych z kulturą. Zgodnie z ideą promocji dziedzictwa turec-

41 Dragoljub lat 23, wywiad przeprowadzony w Banja Luce 23.01.2019.

42 Ivanko lat 21, wywiad przeprowadzony w Banja Luce 23.01.2019.

43 Nada lat 24, wywiad przeprowadzony w Banja Luce 23.01.2019.

44 Iva lat 23, wywiad przeprowadzony w Mostarze 1.12.2018.

45 Darko lat 22, wywiad przeprowadzony w Mostarze 1.12.2018.

46 B. Brljavac, *U Sarajevu premijerno prikazan dokumentarni film „Sinema Bosna”*, https://www.aa.com.tr/ba/kultura-i-umjetnost/u-sarajevu-premijerno-prikazan-dokumentarni-film-sinema-bosna/1142657?fbclid=IwAR2doud3YahUsKxjcTdFoXWLP_HNU3hIMGoWSW42CroKeOCVMrjJ-SNQXcrM [dostęp: 22.03.2020].

47 *Turkish Cultural Centers, Turkish Language and Literature Departments and Turkish Education Centers*, http://www.mfa.gov.tr/turk-kultur-merkezleri-turkce-egitim-merkezleri_en.en.mfa [dostęp: 13.04.2019].

48 J. Wódka, *Nowy wymiar tureckich aspiracji mocarstwowych. Soft Power Turcji*, https://www.academia.edu/10996923/Nowy_wymiar_tureckich_aspiracji_mocarstwowych._Soft_power_Turcji [dostęp: 29.03.2020].

kiego od 2016 roku rozpoczęto program skierowany dla najmłodszych „Bajki i muzyka dla dziecka” (*Bajke i muzika za djecu*). Podczas organizowanych seminariów uczestnicy zapoznają się z osmańskim dziedzictwem Bośni. Przy czym nierzadko organizowano spotkania historyczne dla nastolatków, podczas których zapoznawano młodzież z postaciami tureckich bohaterów, którzy przysłużyli się Bośni i Hercegowinie⁴⁹. Stworzono również projekt związany z promocją filmu. Podczas spotkań przeglądana jest kinematografia turecka. Ponadto w 2018 roku zainicjowano Międzynarodowy Festiwal Filmów Krótkometrażowych „Przyjaźń” (*Međunarodni Festival Kratkog Filma „Priateljstvo”*). Festiwal powstał pod patronatem prezydenta Turcji, przy wsparciu Generalnej Dyrekcji Kinematografii, a także Ministerstwa Kultury i Turystyki oraz tureckiej organizacji Balkon Filmów. Gospodarzem wydarzenia było miasto Stambuł, jednak projekcje filmów odbywały się również w sarajewskim oddziale Instytutu Yunus Emre⁵⁰.

Jednak najważniejszym celem instytutu jest promocja języka tureckiego. Stworzono projekt „Moim wyborem jest turecki” (*Moj izbor je turski*), w ramach którego organizowane są całoroczne kursy nauki. Instytut organizuje również letnie seminaria oraz staże językowe na tureckich uniwersytetach. Dodatkowo regularnie wydawane są książki i audiobooki z kursami języka tureckiego⁵¹. Za sprawą działalności Instytutu zainteresowanie nauką języka tureckiego wzrosło do tego stopnia, że 2015 roku w szkołach w sarajewskim kantonie wprowadzono język turecki jako jeden do wyboru⁵². Za sprawą projektu „Mój wybór to turecki” w rzeczywistości wzrosło zainteresowanie językiem, jednak wpływ na to ma również fakt, że wraz z wyborem tureckiego wiążą się różne przywileje. Dzięki współpracy Instytutu Yunus Emre z ambasadą turecką w Bośni i Hercegowinie oraz Ministerstwem Kultury i Turystyki w Turcji dla najlepszych kursantów i uczniów w nagrodę za postępy w nauce organizowane są kilkudniowe wyjazdy do Turcji⁵³. Ponadto 2017 roku ambasada turecka w jednym z miast Bośni i Hercegowiny – Zenicy – zorganizowała naukowe sympozjum

⁴⁹ Institut Yunus Emre organizovao program „Bajke i muzika za djecu”, <https://centarkulture.ba/bajke-muzika-za-djecu/> [dostęp: 15.04.2019].

⁵⁰ L. Biogradlija, *U Sarajevu završen Međunarodni festival kratkog filma "Priateljstvo"*, <https://www.aa.com.tr/ba/kultura-i-umjetnost/u-sarajevu-zavr%C5%A1en-me%C4%91unardni-festival-kratkog-filma-priateljstvo-/1346850> [dostęp: 29.03.2020].

⁵¹ Zob. <https://saraybosna.yee.org.tr/bs>; <https://www.facebook.com/yeesaraybosna/>.

⁵² J. Muhasilovic, *Mišljenje – Bosanska debata o turskom jeziku*, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/mi%C5%A1ljenje-bosanska-debata-o-turskom-jeziku/845735> [dostęp: 21.03.2020].

⁵³ Nihad Ibrahimkadić, *O projektu „Moj izbor je turski”: Više od osam hiljada učenika u BiH izabralo turski jezik*, <https://www.aa.com.tr/ba/obrazovanje/o-projektu-moj-izbor-je-turski-vi%C5%A1e-od-osam-hiljada-u-%C4%8Denika-u-bih-izabralo-turski-jezik/1568387> [dostęp: 12.09.2020].

poświęcone znaczeniu tureckiego języka w regionie Bałkanów – „Od dawnina do današnjice: značaj i mjesto turskog jezika u periodici na Balkanu”⁵⁴. Ekspansja językowa stała się jednym z najwydatniejszych narzędzi tureckiego *soft power*. Dodatkowo należy zauważyć, iż erdoganowska polityka językowa jest dwustronna, bowiem na mocy protokołu wydanego przez Tureckie Ministerstwo Edukacji w 2015 roku, w roku szkolnym 2017/2018 do szkół w klasach 4–8 wprowadzono język bośniacki jako przedmiot do wyboru⁵⁵.

2.4. Społeczno-ekonomiczne instrumenty tureckiej miękkiej siły

Kolejna analizowana kategoria skupiać się będzie na zabiegach, które niosą za sobą nierzadko ogrom społecznych kontrowersji, a przy okazji są związane z niematerialnymi inwestycjami państwa tureckiego w Bośni.

Zanim przejdziemy do przeglądu konkretnych działań, warto najpierw przedstawić kolejną organizację rządową, która aktywnie działa na terenie Bośni. Turecka Agencja Współpracy Międzynarodowej i Rozwoju (TIKA), która działa pod rządami tureckiego premiera od 1992 roku, jest jedną z najbardziej rozpoznawalnych tureckich organizacji na świecie. TIKA stała się instrumentem wzmacniania wpływów w różnych regionach świata, w tym w Bośni i Hercegowinie. Jej powstanie w dużej mierze było związane z rozpadem ZSRR, wówczas nowo powstałe republiki stały się dla Turcji szansą nawiązania stosunków politycznych i gospodarczych, a co najważniejsze były okazją do zaznaczenia wpływów na obszarze Azji Centralnej. Instytucjonalizacja pomocy rozwojowej w postaci agencji rozwojowej pozwoliła Turcji na efektywniejsze kontakty z państwami regionu, dodatkowo zagwarantowała wielu krajom wsparcie ekonomiczne⁵⁶. Obecnie TIKA jest kluczową turecką agencją, która oprócz pomocy rozwojowej, inwestuje w odbudowę osmańskich zabytków, a także w tworzenie kulturalnych centrów oraz medres w krajach, w których posiada swoje oddziały – obecnie działa w ponad 120 krajach⁵⁷. TIKA stała się głównym narzędziem polityki erdoğańskiego neoosmanizmu⁵⁸, a także instru-

⁵⁴ *U Zenici održan simpozij pod nazivom „Od dawnina do današnjice: značaj i mjesto turskog jezika u periodici na Balkanu”*, <http://www.turska.ba/aktivnost/u-zenici-održan-simpozij-pod-nazivom-od-davnina-do-danasnjice-značaj-i-mjesto-turskog-jezika-u-periodici-na-balkanu> [dostęp: 1.04.2020].

⁵⁵ *Veliko interesovanje za bosanski jezik u Turskoj*, <http://ba.n1info.com/Vijesti/a235849/Veliko-interesovanje-za-bosanski-jezik-u-Turskoj.html> [dostęp: 22.03.2020].

⁵⁶ M. Kulaklıkaya, *Turkey as a new player in development cooperation*, „Insight Turkey” 2010, nr 4 (12), s. 131–145.

⁵⁷ W. Nowak, *Turcja jako wschodzący donator*, „Optimum. Studia ekonomiczne” 2015, nr 3 (75), s. 172.

⁵⁸ Serbski orientalista Darko Tanaskovicia uznał neoosmanizm za połączenie dziedzictwa osmań-

mentem tzw. dyplomacji meczetowej⁵⁹, która polega na budowie, a także na restauracji muzουλmańskich miejsc kultu. Takie działania przyczyniać się ma do wzmocnienia wizerunku Turcji jako promotora islamu⁶⁰.

W 2014 roku przedstawiciele organizacji TIKa podpisali protokół z władzami miasta Foča, na mocy którego podjęto się odnowy zabytkowego meczetu – Aladża džamije, wzniesionego w 1550 roku, następnie zniszczonego w czasie wojny w 1992 roku⁶¹. Odnowioną świątynię oddano do użytku wiernym 4 maja 2019 roku. Warto przy tym zwrócić uwagę, że odbudowa „foczańskiej piękności” (*Fočanska ljepotica*), jak zwykli nazywać ją Boszniacy, ma niezwykle symbolicznym wymiar dla społeczności bośniackiej. Foča była jedną z gmin, w której w czasie wojny z lat 90. powstały obozy gwałtu, w których Jugosłowiańska Armia Ludowa przetrzymywała muzουλmańskie kobiety. Ponadto wtenczas Serbowie w ramach polityki czyszczenia etnicznego przeprowadzali masowe wysiedlenia ludności z miasta oraz niszczyli symbole muzουλmańskiej społeczności – ofiarą padł m.in. meczet Aladża. Po podpisaniu układu pokojowego z Dayton i podziale Bośni na RS i FBiH Foča weszła w skład tej pierwszej⁶². Boszniacy, którzy po wojnie wrócili do swoich domów, stali się mniejszością w mieście, w którym do niedawna odgrywali najważniejszą rolę, w dodatku zostali pozbawieni symboli tożsamościowych. Wobec tego odbudowę „foczańskiej piękności” uznać można za symboliczne odzyskiwanie tożsamości.

skiego, turkizmu, islamu oraz imperialnych tradycji Turcji, które są obecnie taktyką polityczną Ankarę; D. Tanković, *Neosmanizam – povratak Turske na Balkan*, Belgrad 2010. Więcej zob. rozprawa doktorska Karola Wasilewskiego: K. Wasilewski, *Neosmanizm w polityce zagranicznej Republiki Turcji*, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/3438/2100-DR-NOP-157795.pdf?sequence=1> [dostęp: 2.04.2020].

⁵⁹ Ibidem, s. 251; W serbskim dyskursie publicystycznym pojawiło się również określenie *minaret diplomatija* (dyplomacja minaretu); Војислав Лалић, *Турска „минарет дипломатија” на Балкану*, <http://www.politika.rs/scc/clanak/324586/Турска-минарет-дипломатија-на-Балкану> [dostęp: 10.05.2020].

⁶⁰ K. Wasilewski, op.cit., s. 253. Warto podkreślić, iż TIKa jest międzynarodowym instrumentem tureckiego Urzędu ds. Religii (Diyanet) – instytucji zajmującej się m.in. powoływaniem imamów; K. Öktem, *Global Diyanet and Multiple Networks: Turkey's New Presence in the Balkans*, „Journal of Muslims in Europe” 2012, nr 1, s. 29. W 2014 roku, kiedy to Bośnię i Hercegowinę dotknęła powódź, Diyanet postanowił optać bośniackich imamów – „W Bośni i Hercegowinie lokalne społeczności składają się na uposażenie imamów, w obecnej sytuacji nie są w stanie, więc to my zadbamy o to, by duchowni nie zostali bez środków do życia” – powiedział Mustafa Tutkun, wicedyrektor Diyanetu; cyt. za: A. Rostkowska, „Dyplomacja meczetowa” i eksport islamu. *Turcja chce być przywódcą świata muzουλmańskiego*, http://wyborcza.pl/1,75399,17461625,_Dyplomacja_meczetowa__i_eksport_islamu__Turcja_chce.html [dostęp: 19.05.2020].

⁶¹ V. Besic, *Otvoranje Aladža džamije u Foči 4. maja*, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/otvaranje-alad%C5%BEa-d%C5%BEamije-u-fo%C4%8Di-4-maja/1386471> [dostęp: 29.03.2020].

⁶² Szerzej patrz: *Europejski prorektorat? Bośnia i Hercegowina w perspektywie środkowoeuropejskiej*, red. M. Gniżadowski, Warszawa 2008.

Jak zostało już wspomniane, Foča znajduje się pod administracją Republiki Serbskiej. Nierzadko mieszkający tam Serbowie nieprzychylnie odnoszą się do działalności tureckiej organizacji TİKA⁶³ – zwłaszcza młodsza część, która uważa wpływy tureckie jako współczesną kolonizację – „Przyjeżdżają tutaj, ponieważ ponownie chcą nam narzucić panowanie”⁶⁴, z kolei starsze pokolenie wydaje się, że traktuje działalność TIKI bardziej wyrozumiale: „My też przecież odbudowujemy nasze zniszczone cerkwie, dlaczego niemieliby tego robić muzułmanie”⁶⁵.

W 2014 roku, kiedy to również został podpisany protokół o odbudowie innego meczetu zniszczonego podczas konfliktu w latach 90. – Cesarskiego Meczetu (*Careva džamija*), wówczas z serbskiej strony pojawiły się komentarze, iż nie dojdzie do renowacji budynku. W 2017 roku świątynia została oddana do użytku wiernym, a na otwarciu pojawili się przedstawiciele Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, która wspierała projekt odnowy. Pomimo tego meczet jest regularnie dewastowany przez serbskich nacjonalistów malujących na jego ścianach czetnickie krzyże⁶⁶.

Inny incydent ukazujący stosunki zarówno serbsko-tureckie, jak i serbsko-bosznackie miał miejsce podczas ponownego otwarcia meczetu Ferhada Pashy w Banja Luce w 2016 roku. Na ceremonię otwarcia został zaproszony ówczesny premier Turcji Ahmet Davutoğlu, który określił tę inwestycję jako „pokojową wiadomość”. Oddanie bowiem meczetu w Banja Luce miało być krokiem pojednania pomiędzy mieszkającymi tam etnosami. Na inaugurację został zaproszony również Milioard Dodik – wtenczas prezydent Republiki Serbskiej, który ufundował perski dywan dla meczetu. Natomiast w przemówieniu powitalnym premiera Turcji został on pominięty. Ponadto Davutoğlu zaakcentował, że Boszniacy posiadają „78 milionów przyjaciół, którzy zarówno w momentach smutku, jak i radości, będą ich wspierać”⁶⁷. Naturalnie ogrom-

⁶³ T. Ozturk, *Turkey helps restore 16th-century Bosnian mosque*, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-helps-restore-16th-century-bosnian-mosque/817097> [dostęp: 1.04.2019].

⁶⁴ Dragoljub lat 23, wywiad przeprowadzony w Banja Luce 23.01.2019.

⁶⁵ Darko lat 54, wywiad przeprowadzony w Banja Luce 24.01.2019.

⁶⁶ S. Erkus, *Turkey's TİKA changes strategy in favor of development projects*, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-tika-changes-strategy-in-favor-of-development-projects-113304> [dostęp: 1.04.2020].

⁶⁷ *Banja Luka: Svečano otvorena Ferhadija*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/banja-luka-svecano-otvorena-ferhadija> [dostęp: 1.04.2020]; G. Knezevic, *In Banja Luka, A Mosque Rises From The Rubble*; <https://www.rferl.org/a/balkans-without-borders-banja-luka-mosque-reopened/27717823.html> [dostęp: 1.04.2020]. Miloard Dodik niejednokrotnie podkreślał brak zaufania dla tureckiej dyplomacji, a także wielokrotnie krytykował działalność turecką w Bośni i Hercegowinie. Skutkiem czego utworzył się konflikt na linii Dodik-Turcja, czego przykładem był naniesiony w 2015 roku zakaz odbycia lotu przez Turcję podczas podróży Dodika do Erywanii; *Turska zabranila Dodiku let preko svog teritorija*;

nym nadużyciem byłoby stwierdzenie, że działalność turecka jest prowokacją skierowaną w stronę serbską. Niemniej jednak ogrom tureckich inwestycji spotyka się z nieprzychylnym odbiorem wśród serbskiej społeczności. Społeczność chorwacka, zamieszkująca Bośnię, również niechętnie spogląda na poczynania tureckie, zwłaszcza gdy Erdoğan podejmuje tematykę pojednania etnicznego w Bośni i Hercegowinie, bowiem przyjmuje wyłącznie boszniacką perspektywę konfliktu – „może czas spojrzeć na to, co się dzieje z Chorwatami w Bośni. Turcja tylko troszczy się o muzułmanów i na nich im tylko zależy”⁶⁸. Daleko idącą hipotezą byłby pogląd, iż tureckie zaangażowanie mogłoby być przyczynkiem do kolejnej wojny, jednak należy pamiętać, iż w kraju pełnym animozji i napięć etnicznych takie działania nasilają nacjonalistyczne emocje.

Konkluzje

Jonathan McClory stwierdził, że nigdy wcześniej zdolność do przyciągania oraz atrakcyjność państwa nie miała takiego znaczenia w stosunkach międzynarodowych⁶⁹. Współczesna dyplomacja turecka dostrzegła potencjał miękkiej siły i obecnie coraz częściej sięga do jej instrumentów – czego przykładem jest polityka skierowana w stronę Bośni i Hercegowiny. Jednak warto zwrócić uwagę, że Bośnia nie jest jedynym krajem Bałkanów Zachodnich, wobec którego skierowana turecka jest „miękka” dyplomacja. Oczywiście jest, iż obok niej adresatami *soft power* jest zarówno Albania, jak i Macedonia, w której mieszka liczna turecka diaspora⁷⁰. Ponadto, co ciekawe i warte zaakcentowania, wśród odbiorców jest również Serbia. W kontekście chłodnych stosunków Turcji i Republiki Serbskiej – składowej Bośni i Hercegowiny – oraz serbskiego poglądu, iż ta jest obrońcą Europy przed islamem, może wprawiać w zdumienie. Tymczasem prezydent Serbii – Aleksandar Vučić – nie zważając na nastroje „braci” zamieszkujących Bośnię, odbył od 2017 roku dwa spotkania z prezydentem Turcji – Recepem Erdoğanem. W obliczu przedłużających się negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską, dodatkowo pogłębiający się kryzysy gospodarczy, skłonił Serbię do szukania nowych sojuszników. Przyjaźń z Turcją Belgradowi

<http://hr.n1info.com/Regija/a44376/Turska-zabranila-avionu-Milorada-Dodika-let-preko-njihovog-teritorija.html> [dostęp: 1.04.2020].

⁶⁸ Marija lat 46, wywiad przeprowadzony w Mostarze 1.12.2019.

⁶⁹ J. McClory, *Love from Above: The soft power of aviation. Aviation: benefits beyond borders*, s. 2, https://aviationbenefits.org/media/13961/ATAG_AviationBenefits2014_ESSAY_Love-from-above.pdf [dostęp: 23.04.2020], s. 2.

⁷⁰ Jednym z powodów stosowania przez Turcję *soft power* jest pozyskiwanie elektoratu wśród diaspor zamieszkujących kraje bałkańskie.

zapewne przyniesie korzyści gospodarcze, a także infrastrukturalne, bowiem zapowiedziano, że to Ankara zainwestuje w budowę autostrady łączącej Belgrad i Sarajewo. Wszystkie nowe inwestycje pozwolą Vučićowi na utrzymanie władzy w kraju, a także na przygaszenie rosnących nastrojów niezadowolenia z nieudolności władzy. Jednak nasuwa się pytanie, jakie zyski z przyjaźni serbsko-tureckiej spłyną do Ankarę. Oczywiście jest, że zwiększenie roli Turcji w regionie Bałkanów Zachodnich powoduje, iż ta staje się silną przeciwwagą dla Unii Europejskiej, a także dla wpływów rosyjskich. Ponadto jest to wypełnienie neosmańskich idei. Recep Erdoğan podczas spotkań z serbskim prezydentem wielokrotnie podkreślał rolę, wspomnianego już, regionu Sandżak. Warty podkreślenia jest fakt, iż podczas szczytu turecko-serbskiego uczestniczył ówczesny przedstawiciel boszniacki w Prezydium Bośni i Hercegowiny – Bakir Izetbegović⁷¹. Zatem i w tym przypadku ważną rolę odgrywa muzułmańska społeczność, która dla tureckiego przywódcy wydaje się osmańskim reliktem. Turecki decydent uznał obszar Sandżaka jako swoisty most pomiędzy dialogiem serbsko-tureckim, a także serbsko-boszniackim, w którym rolę mediatora odgrywać powinna Turcja⁷². Wyraził ponadto zainteresowanie inwestowania w tym regionie, podkreślając jednocześnie, iż nie będzie popierał separacyjnych nastrojów mieszkającej tam boszniackiej mniejszości⁷³. Tym samym ukazując, że jest otwarty na współpracę z każdym podmiotem Bałkanów Zachodnich, bez względu na przynależność religijną.

Sympatia na linii boszniacko-tureckiej jest niezwykle rozwinięta, co widać we współczesnych relacjach na płaszczyźnie państwowej, a także prywatnej – przyjaźń z Bakirem Izetbegovićem. Społeczność boszniacka jest podatnym gruntem dla odnawiania osmańskich sentymentów, ponieważ w przeci-

⁷¹ *Mir i stabilnost za Balkan*, <http://www.politika.rs/sr/clanak/397341/Sastanak-Vucica-i-Erdogana-u-Istanbulu> [dostęp: 2.04.2020]; M. Zianović, *Serbian President to Meet Erdogan and Putin*, <https://balkaninsight.com/2018/05/07/serbian-president-meeting-erdogan-and-putin-05-04-2018/> [dostęp: 2.04.2020].

⁷² Prezydent Turcji coraz częściej próbuje angażować się w wewnętrzne sprawy polityczne Bośni i Hercegowiny oraz regulować stosunki nie tylko na linii serbsko-bośniackiej, ale i chorwacko-bośniackiej również, co udowodnił podczas rozmowy z prezydentką Chorwacji Kolindą Grabar-Kitarović. Spotkanie przedstawicieli obu państw odbyło się na początku 2019 roku, podczas niego prezydent Erdoğan podkreślał, iż sprawą kluczową jest zreformowanie układu pokojowego z Dayton, który traktuje jako podstawę kryzysu w Bośni i Hercegowinie; A. Ekiz, *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Dayton Anlaşması'nın gözden geçirilmesi şart*, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-dayton-anlasmasinin-gozden-gecirilmesi-sart>, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-dayton-anlasmasinin-gozden-gecirilmesi-sart/1366593> [dostęp: 2.04.2020]. Próby angażowania się Turcji w sprawy wewnętrzne Bośni i Hercegowiny nierzadko budzą sprzeciw pozostałych etnosów. Niejednokrotnie swoje niezadowolenie podkreślał przedstawiciel społeczności serbskiej – Miloard Dodik; wywiad z prezydentem Dodikiem dla „Polityka”: He bojim ce Typcke, <http://www.politika.rs/sr/clanak/299281/Politika/Ne-bojim-se-Turske#!> [dostęp: 19.03.2020].

⁷³ T. Koptys, *Polityka Turcji wobec Bałkanów Zachodnich po 2008 roku*, „Politeja” 2018, nr 2, s. 136.

wieństwie do Azji Środkowej Boszniacy wciąż z dystansem odnoszą się do pojawiających się wpływów krajów Zatoki Perskiej czy Iranu, traktując je jako zagrożenie dla własnej tożsamości. Turcja, ze względu na uwarunkowania historyczne, traktowana jest jak „starszy brat” Bośni. Ponadto rozciągające się w czasie negocjacje akcesyjne z Unią Europejską sprawiają, iż Turcja staje się krajem godnym zaufania, który w każdej sytuacji gotów jest wyciągnąć pomocną dłoń.

Ankara w tym momencie z jednej strony staje się organem stabilizującym nastroje w regionie Bałkanów, a swoją otwartą polityką staje się przeciwważką dla UE. Niewykluczone, iż Turcja za pomocą dobrych stosunków z Bośnią i Hercegowiną próbuje się zbliżyć do Europy. Bośnia od lat stara się o akcesję do Unii Europejskiej, zatem pozytywne stosunki z tym krajem mogą stać się przepustką Ankary do UE. Dlatego też wspierająca demokratyzację Bośni Turcja, gwarantująca dodatkowo pomoc rozwojową, która przyspiesza modernizację kraju, tworzy pozytywny wizerunek społeczności muzułmańskiej.

Turcja z roku na rok silniej akcentuje swoją geopolityczną obecność w regionie Bałkanów. Jednak działania w Bośni i Hercegowinie przyjęty wymiar rekonstrukcji osmańskiej tożsamości. Boszniacy, w przeciwieństwie do pozostałych etnosów zamieszkujących Bośnię, posiadając w świadomości pozytywny wizerunek Turcji z czasów osmańskich, chętniej otwierają się na kontakty z Ankarą. Nie traktują Turcji jako zagrożenia dla ich tożsamości, wzmacniając tym samym jej pozycję w regionie. Warto jednak zastanowić się, jak turecka obecność może wpłynąć na stosunki etniczne w Bośni i Hercegowinie. Jak już zostało wspomniane, nierealistyczna wydaje się teza, jakoby obecność Ankary miała być przyczyną kolejnej wojny. Niemniej wpływa ona na panujące tam stosunki etniczne. Zauważyć można nieprzyjazny stosunek do Turcji, zwłaszcza wśród pokolenia „po”. O ile starsze pokolenie Boszniaków silnie popiera wpływy tureckie, młode pokolenie odnosi się w sposób neutralny⁷⁴. Natomiast przedstawiciele zarówno serbskiej, jak i chorwackiej społeczności – zwłaszcza młode pokolenia, sprzeciwiają się wpływom Ankary. Tureckie inwestycje, zwłaszcza w tych punktach newralgicznych, nierzadko stają w ogniu dyskusji etnicznej. Częstokroć, przez społeczności serbską i chorwacką, wpływy tureckie traktowane są jako „inwazja”, a także pojmowana jako zaplecze militarne Boszniaków. Silne wpływy tureckie w Bośni i na całych Bałkanach w przypadku jakiegokolwiek konfliktu w Bośni i Hercegowinie spowodują, iż Turcja prawdopodobnie stanie się głównym mediatorem, będąc jednocześnie wsparciem

⁷⁴ Bardzo często autorka spotkała się z opinią wśród Boszniaków, iż wolą wpływ turecki aniżeli arabski.

dla boszniackiej społeczności, niewykluczone, że militarnym również. Boszniacy, którzy czują się pozostawieni przez Europę, obecnie percypują Turcję jako obrończynię islamu, a także jako mecenaszkę ich dziedzictwa kulturowego. Ankara, za sprawą *soft power*, wytworzyła obraz jedynego sojusznika boszniackiej społeczności.

Bibliografia

- Balcer A., *W stronę strategicznego partnerstwa Unii Europejskiej i Turcji w polityce zagranicznej*, Warszawa 2010.
- Besic V., *Otvaranje Aladža džamije u Foči 4. maja*, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/otvaranje-alad%C5%BEa-d%C5%BEamije-u-fo%C4%8Di-4-maja/1386471>.
- Boztepe Muhammed, *Prebrojani glasovi dijaspore: Erdogan pobijedio u BiH i Makedoniji*, <https://www.aa.com.tr/ba/politika/prebrojani-glasovi-dijaspore-erdogan-pobijedio-u-bih-i-makedoniji/1186755>.
- Brljavac Be., *U Sarajevu premijerno prikazan dokumentarni film „Sinema Bosna”*, https://www.aa.com.tr/ba/kultura-i-umjetnost/u-sarajevu-premijerno-prikazan-dokumentarni-film-sinema-bosna/1142657?fbclid=IwAR2doud3YahUsKxjcTdFoXWLP_HNU3hIMGoWSW42CroKeOCVMrjJSNQXcrM.
- Brzeziński Z., *Wielka szachownica*, Warszawa 1999.
- Bujwid-Kurek E., *Rola Aliji Izetbegovića w kształtowaniu muzułmańskiej wspólnoty narodowej Bośni i Hercegowiny*, cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs.../sm.2011.010-1033.pdf.
- Buras-Marciniak A., *Kilka uwag o języku i literaturze ludowej bośniackich Sefardyzyków*, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/2185/5%20PSZN%2009%20Buras-Marciniak.pdf?sequence=1>.
- Camo Hamdo, *Crkva Bosanska*, <http://www.camo.ch/povijestbih04.htm>.
- Chudziak M., *Wstrząsy w gospodarce tureckiej*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-06-06/wstrzasy-w-gospodarce-tureckiej>.
- Dzisiów-Szuszczykiewicz A., *Sukcesy i porażki „anatolijskiego tygrysa” – wyzwania dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Turcji*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012, nr 21.
- Ekiz A., *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Dayton Anlaşması'nın gözden geçirilmesi şart*, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-dayton-anlasmasinin-gozden-gecirilmesi-sart/1366593>.
- Erdoğan R.T., <https://www.instagram.com/p/9BEFKzkiyD/>.
- Erdoğan R.T., https://twitter.com/RT_Erdogan/status/788764741397282821.
- Erkus S., *Turkey's TİKA changes strategy in favor of development projects*, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-tika-changes-strategy-in-favor-of-development-projects-113304>.

- Europejski prorektorat? Bośnia i Hercegowina w perspektywie środkowoeuropejskiej*, red. Gnizadowski M., Warszawa 2008.
- Hadžijahić M., *Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini*, „Prilozi za orijentalnu filologiju” 1980, nr 28–29.
- Imamović M., *Historija Bošnjaka*, Sarajewo 1993.
- Jarosiewicz A., *Gospodarka Turcji: sukces z niepewnymi widokami na przyszłość*, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_120.pdf.
- Kardić S., *The islamisation of Ottoman Bosnia: myths and matters*, <https://books.google.pl/books?id=8C1WDwAAQBAJ&pg=PA283&dq=potur%C4%8Diti+se&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwiOgc6tmsXgAhWkwosKHYajAC8Q6AEIO-jAC#v=onepage&q=potur%C4%8Diti%20se&f=false>.
- Koptyś T., *Polityka Turcji wobec Bałkanów Zachodnich po 2008 roku*, „Politeja” 2018, nr 2.
- Knezevic G., *In Banja Luka, A Mosque Rises From The Rubble*, <https://www.rferl.org/a/balkans-without-borders-banja-luka-mosque-reopened/27717823.html>.
- Лалић Војислав, *Турска „минарет дипломатија” на Балкану*, <http://www.politika.rs/scc/clanak/324586/Турска-минарет-дипломатија-на-Балкану>.
- Muhasilovic J., *Mišljenje – Bosanska debata o turskom jeziku*, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/mi%C5%A1ljenje-bosanska-debata-o-turskom-jeziku/845735>.
- Nowak W., *Turcja jako wschodzący donator*, cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl.../12_Wioletta_NOWAK.pdf.
- Noel M., *Bosnia. Kratka povijest*, Sarajewo 2011.
- Nye S.J., *Soft power: Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007.
- Ozturk T., *Turkey helps restore 16th-century Bosnian mosque*, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-helps-restore-16th-century-bosnian-mosque/817097>.
- Rosik P., *Bośnia i Hercegowina: modelowy brak stabilności*, <https://www.obserwatorkinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/bosnia-i-hercegowina-modelowy-brak-stabilnosci/>.
- Wódka J., *Nowy wymiar tureckich aspiracji mocarstwowych. Soft Power Turcji*, https://www.academia.edu/10996923/Nowy_wymiar_tureckich_aspiracji_mocarstwowych._Soft_power_Turcji.
- Zalewski K., *Naród, religia, rasa. Muzułmańskie ideologie i ruchy narodowe pogranicza w Południowo-Wschodniej Europie. Przykład Sandżaka nowopazarskiego w XX wieku*, Warszawa 2010.
- Zeyrek M., *UETD na kongresu u Sarajevu preimenovan u UID*, <https://www.aa.com.tr/ba/turska/uetd-na-kongresu-u-sarajevu-preimenovan-u-uid/1152295>.
- Zianović M., *Serbian President to Meet Erdogan and Putin*, <https://balkaninsight.com/2018/05/07/serbian-president-meeting-erdogan-and-putin-05-04-2018/>.
- Banja Luka: Svečano otvorena Ferhadija*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/banja-luka-svecano-otvorena-ferhadija>.
- Cijela je Turska spremna braniti Bošnjake u BiH*, <https://www.vecernji.ba/vijesti/cijela-je-turska-spremna-braniti-bosnjake-u-bih-950061?fbclid=IwAR2i->

- 10VMVW4qvp8EO3OjuLO_b-Sem_XAyY6rixv23lgsDiTa8U10xGP1Unl].
Erdogan: Alija me je zadužio da brinem o Bosni, http://ba.n1info.com/Vijesti/a309577/Erdogan-Alija-me-je-zaduzio-da-brinem-o-Bosni.html?fbclid=IwAR29EC2GV-dD0zZES2_jYIBP7Pawtuo0e_VZI7O0h-iMrYyC380QtQ1hicQ.
Europe Died in Bosnia and was Buried in Syria, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/85054/avrupa-bosnada-olmus-suriyede-gomulmustur>.
Gross Domestic Product (GDP) increased by 5.2% in the chain linked volume index, <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27827>.
Historical Karagöz Bey Madrasa in Mostar was Opened; http://www.tika.gov.tr/en/news/historical_karagoz_bey_madrassa_in_mostar_was_opened-4916.
Inauguration Ceremony of Hünkar Mosque by President H.E. Recep Tayyip Erdoğan in Bosnia and Herzegovina (20 May 2015), http://www.tika.gov.tr/en/gallery/inauguration_ceremony_of_hunkar_mosque_by_president_h_e_recep_tayyip_erdogan_in_bosnia_and_herzegovina_%2820_may_2015%29-28136.
Mir i stabilnost za Balkan, <http://www.politika.rs/sr/clanak/397341/Sastanak-Vucica-i-Erdogana-u-Istanbulu>.
Politička romansa: Odnosi između Turske i Bosne i Hercegovine; <http://www.populari.org/index.php?bGFuZz1sYXQmcj0yJmw9MiZiPTlwNA>.
Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013, http://www.bhas.ba/obavjestenja/Preliminarni_rezultati_bos.pdf.
Turska zabranila Dodiku let preko svog teritorija; <http://hr.n1info.com/Regija/a44376/Turska-zabranila-avionu-Milorada-Dodika-let-preko-njihovog-teritorija.htm>.
U Zenici održan simpozij pod nazivom „Od davnina do današnjice: značaj i mjesto turskog jezika u periodici na Balkanu”, <http://www.turska.ba/aktivnost/u-zenici-od-rzan-simpozij-pod-nazivom-od-davnina-do-danasnjice-znacaj-i-mjesto-turskog-jezika-u-periodici-na-balkanu>.
Veliko interesovanje za bosanski jezik u Turskoj, <http://ba.n1info.com/Vijesti/a235849/Veliko-interesovanje-za-bosanski-jezik-u-Turskoj.html>.
He бојим се Турске, <http://www.politika.rs/sr/clanak/299281/Politika/Ne-bojim-se-Turske#!>.

Strony internetowe

- <https://saraybosna.yee.org.tr/bs>.
<https://www.facebook.com/yeesaraybosna/>.
<http://www.turska.ba/>.
<https://www.zoi84.ba/zetra/>.
<http://www.tika.gov.tr/tr>.

Neo-Ottomanism Policy in Bosnia and Herzegovina and Its Impact on Ethnic Relations in the Country

Summary

Turkish foreign policy for many years has been based on the concept of strategic depth formulated by Ahmet Davutoğlu. Nowadays, the concept remains a base of Turkish soft power diplomacy addressed to many countries, including Bosnia and Herzegovina. The main sources of the foreign policy are the traditional historical experiences of the Ottoman empire and Islamic culture. This article analyzes the Turkish soft power diplomacy in Bosnia and Herzegovina. Nowadays, Turkey is focusing on the Ottoman past, as well as on the events of the 1990s: the civil war and genocide. By this way Ankara is gaining just Bosnian-Muslim community support. The main question is why Turkey is leading the foreign policy in such a way? And what impact does this have on Bosnian contemporary ethnic relations?

Keywords: Turkey, soft power, Bosnia and Herzegovina, history, culture

Неосманская политика в Боснии и Герцеговине и ее влияние на этнические отношения в стране

Резюме

В течение многих лет турецкая внешняя политика основывается на концепции стратегической глубины, сформулированной Ахметом Давутоглу. Сегодня эта концепция остается основой турецкой политики мягкой силы, адресованной многим странам, в том числе и Боснии и Герцеговине. Основными источниками внешней политики являются традиционный исторический опыт Османской империи и исламская культура. В данной статье анализируется турецкая дипломатия мягкой силы в Боснии и Герцеговине, где в настоящее время Турция фокусируется на Оттоманском прошлом, а также на событиях 1990-х годов: гражданской войне и геноциде. Таким образом, Анкара получает поддержку только боснийско-мусульманской общественности. Главный вопрос заключается в том, почему Турция так ведет внешнюю политику? И какое влияние это имеет на современные боснийские этнические отношения?

Ключевые слова: Турция, мягкая сила, Босния и Герцеговина, история, культура